

Ik heb dat nooit gewild. Het spijt me.' Dat waren de laatste woorden van een snikkende Ronald Janssen, donderdagochtend in de rechtszaal. In de verontwaardigde, boze en gekwetste reacties van de nabestaanden, condenseerde zich de publieke opinie. Uit de mond van een kernpsychopaat, een gewetenloze meester-manipulator, klinken die woorden weinig geloofwaardig. Niet is wat het lijkt bij Janssen, en ook deze ogenschijnlijk berouwvolle knieval maakt vermoedelijk deel uit van een strategie. Gehuicheld of niet, de seriemoordenaar raakte met een simpele zin het hart van een wetenschappelijke en filosofische discussie: die over de vrije wil, maar ook over verantwoordelijkheid en schuld. We denken wat we denken en we doen wat we doen, omdat we nu eenmaal niet anders kunnen. We kunnen ons brein nu eenmaal niet tegenspreken. We kunnen daarin berusten. Of er opstandig van worden. Maar ook daarvoor kiezen we niet zelf. Waarom? Omdat we nooit greep hebben op de óorzaken van onze beslissingen. Samengevat: de vrije wil bestaat niet. De voorbije jaren verschenen wereldwijd talloze artikels en boeken met wetenschappelijk bewijs voor deze stelling. Anders gezegd: de consensus is groot. Jan Verplaetse, professor moraalfilosofie aan de faculteit rechtsgeleerdheid van de Universiteit Gent, gaat nog een stap verder - onlangs verscheen van hem het boek *Zonder vrije wil. Een filosofisch essay over verantwoordelijkheid*. Als we geen vrije wil hebben, dan kunnen we ook niet verantwoordelijk of schuldig zijn voor onze daden. Een provocatieve stelling, die hij - met enige schroom wel - wil toelichten. Schroom, omdat hij respect heeft voor het verdriet van de nabestaanden van Janssens slachtoffers. En omdat hij met zijn ideeën niets wil afdoen aan de gruwel die Janssen begaan heeft.

Mentale dwangbuis

'Niemand is in staat een andere keuze te maken dan hij maakt. Je hebt alleen

maar geluk als je brein de juiste keuze maakt', zegt Jan Verplaetse. 'Dat betekent niet dat ik een reductionist ben. Ik herleid niet alles wat een mens doet tot wat er in aanleg in het brein aanwezig is. Ik verdedig wél de opvatting dat elke beslissing die we nemen, vasthangt aan oorzaken. Die oorzaken kunnen zich op verschillende niveaus situeren: genetica, neurologie maar ook vroegere ervaringen.' Dat onze beslissingen gevangen zitten in een mentale dwangbuis, roept vragen op. Aan weloverwogen keuzes gaat toch vaak een langdurig proces van wikken en wegen vooraf? Of het klassieke gevecht tussen gevoel en rede? En daarbij bevragen we niet eens alleen onszelf, maar vragen we ook de mening van anderen. Dat doet toch vermoeden dat er op zijn minst enige rek op onze keuzemogelijkheden moet zitten. 'Klopt niet,' zegt Verplaetse. 'Je hebt alleen maar het *gevoel* dat je vrij kiest. Maar hoe vrij je beslissing ook aanvoelt, ze wortelt *altijd* in oorzaken die ze mogelijk maken. Hoeveel je ook delibereert, informeert en nadenkt, hoe bewust en weloverwogen je beslissing ook is: je neemt altijd een beslissing die onbewust al genomen werd in je hersenen. Onderzoek bevestigt dit: vraag je mensen links of rechts te drukken, dan verklapt een hersenscan ons acht seconden *voor* hun beslissing welke richting het zal worden. We zijn en blijven nu eenmaal wezens van vlees en bloed. Of het nu gaat om een genadeloze misdadiger of een door en door goed mens: geen van beiden zijn ze dat uit vrije wil. En dat is een moeilijk besef. De wetenschap druist in deze discussie radicaal in tegen onze intuïtie.'

Ongeleide projectielen

En dan is er de discussie over verantwoordelijkheid en schuld. Wie is hiervoor verantwoordelijk? Wie is de schuldige? Wie kunnen we opknopen? Bij elk drama, groot of klein, duikt de vraag vroeg of laat op. Want slechte dingen gebeuren niet zomaar. Iemand moet iets fout gedaan hebben. Opzettelijk of door grove nalatigheid. Beide vinden we bijna onvergeeflijk. De emoties nemen het over, en daar loopt het mis. De verwijten vliegen

in het rond als ongeleide projectielen. Ze zijn menselijk, maar potentieel uiterst schadelijk. In de discussie over verantwoordelijkheid en schuld wijzen de neuzen in elk geval niet allemaal in dezelfde richting. Sommigen menen dat een mens verantwoordelijk blijft voor wat hij doet, ook al heeft hij geen vrije wil. En dus ook verantwoordelijk voor wat hij misdoet. Jan Verplaetse ziet het anders. Al benadrukt hij wel het onderscheid tussen twee soorten verantwoordelijkheid. 'Verantwoordelijkheid in de betekenis van een geheel aan plichten die iemand heeft, *die* blijft bestaan in een wereld zonder vrije wil. Maar verantwoordelijkheid in de betekenis van schuld wanneer iemand aan zijn plicht verzaakt, *die* wijs ik af. Je kunt dus niemand iets verwijten.'

Geen schuld en boete

'Ik maak me echt sterk dat we kunnen leven in een cultuur zonder verwijten,' zegt Jan Verplaetse. 'Op papier is een samenleving zonder schuld een ramp, maar toch gaan we al voor een stuk die richting uit. Neem nu de manier waarop we met echtscheiding omgaan. Steeds meer koppels kiezen voor scheidingsbemiddeling. In een eerste gesprek zal de wederzijdse frustratie wel even geventileerd worden, en zullen er harde woorden vallen. Maar vanaf het tweede gesprek ontstaat een verwijtloze vorm van conflictbemiddeling, een schuldloze manier om met elkaar om te gaan. Ook burenruzies worden steeds vaker beslecht met de hulp van een bemiddelaar. We moeten vaker afstand durven te nemen van onze boosheid. Rustpunten zoeken. Proberen te begrijpen waar het misliep, en hoe we kunnen corrigeren. Alleen kalmte kan ons redden.' Geen verwijten meer. Geen schuld en boete. Geen vergelding. Het ademt idealisme en goedheid uit, maar van naïviteit is geen sprake. Een psychopaat *blijft* een psychopaat. Ronald Janssen *blijft* een gevaar voor de samenleving, en die moet zonder enige twijfel tegen hem beschermd worden, vindt Verplaetse. Alleen moeten we ons huidige strafsysteem in vraag durven te stellen:

